

PSIHOBIOLOŠKI MODEL LIČNOSTI – KRITIČKA ANALIZA

Apstrakt

Psihobiološki model temperamenta i karaktera Roberta Klonindžera, posle skoro četvrt veka postojanja, pretrpeo je različite kritike i izvesne modifikacije, ali i dalje opstaje kao uticajan model, posebno kada je reč o koncipiranju modela za objašnjenje i procenu poremećaja ličnosti. O tome svedoče i aktuelni pokušaji da se poslednja verzija DSM klasifikacije poremećaja ličnosti zasnuje na ovom modelu. Ovaj rad predstavlja pokušaj kritičke analize zasnovanosti osnovnih teorijskih postulata na osnovu dosadašnjih empirijskih rezultata istraživanja u svetu i našoj sredini. Rad je koncipiran tako da diskutuje rezultate analize strukture modela i psihometrijske karakteristike njegove upitničke operacionalizacije TCI-R na nivou osnovne podele modela na temperament i karakter, osnovnih dimenzija ličnosti i skala na upitniku koje se na njima zasnivaju, zatim posebnih aspekata ličnosti, odnosno supskala i, konačno, samih ajtema koji reprezentuju njihove bihejvioralne korelate.

Ključne reči: psihobiološki model ličnosti, temperament, karakter, TCI-R

OSNOVNE POSTAVKE MODELA

Psihobiološki model ličnosti Roberta Klonindžera⁵⁵⁶ predstavlja sedmo-dimenzionalni model ličnosti kojim nastoji da obuhvati i opiše univerzalne

53 E mail: tamdzam@eunet.rs

54 E mail: marko.d.milanovic@gmail.com

55 Claude Robert Cloninger, Dragan M. Svrakic, Thomas R. Przybeck, "A Psychobiological Model of temperament and Character", *Archives of General Psychiatry*, vol. 50, 975–990.

56 Claude Robert Cloninger, Thomas R. Przybeck, Dragan M. Svrakic, Richard D. Wetzel, *The temperament and character inventory (TCI): A guide to its development and use*, St. Louis, MO:

individualne razlike. Model opisuje strukturu i razvoj ličnosti kao kompleksnog sistema koji se sastoji od interaktivnih domena temperamenta i karaktera. Klonindžer je koncipirao model ličnosti tako da obuhvata četiri dimenzije temperamenta i tri dimenzije karaktera čiji specifični sklopovi određuju tip ličnosti, kao i prisustvo i vrstu poremećaja. Definisane dimenzije se zasniva na nekoliko komplementarnih teorijskih perspektiva - genetske, neurofiziološke, psihometrijske, psihološke teorije kognitivnog razvoja, učenja, interpersonalnog ponašanja, itd. Istraživanja na kojima Klonindžer i saradnici zasnivaju svoje postavke obuhvataju studije longitudinalnog razvoja blizanaca, neurofarmakološke i neurobihejvioralne studije ljudi i životinja, kao i psihometrijska istraživanja. Celokupan model ličnosti, kao i njegova upitnička operacionalizacija, postepeno su se razvijali i prolazili kroz više faza, a može se reći da taj proces još uvek nije u potpunosti završen.

TEMPERAMENT

Dimenzije temperamenta se zasnivaju na osnovama funkcionalne organizacije CNS-a koja leži u osnovi klasičnog uslovljavanja i instrumentalno učenja. Pretpostavljeno je da su sistemi u mozgu organizovani kao nezavisni sistemi za aktivaciju, održavanje i inhibiciju ponašanja kao odgovor na stimule iz sredine. Crte temperamenta određuju način reagovanja na nove situacije, u odnosu na opasnost (kaznu) i pozitivno potkrepljenje (nagradu). Postoje četiri crte temperamenta.

Potruga za novinama (Novelty seeking – NS) se odnosi na sklop navika da se inicira i aktivira ponašanje i korespondira sa bazičnom emocijom. Osobe sa visokim skorovima na ovoj dimenziji su radoznale, impulsivne, ispoljavaju entuzijazam, ekstravagantno ponašanje, neurednost i sl.

Izbegavanje štete (Harm avoidance – HA) je dispozicija za inhibiciju ili prekid ponašanja i korespondira sa emocijom straha. Osobe sa visokim skorovima su često zabrinute, pesimistične, neodlučne i nesigurne, povučene, stidljive, umorne.

Zavisnost od nagrade (Reward dependence – RD) je nasleđena osnova za održavanje i kontinuitet tekućeg ponašanja, povezana je sa emocijom ljubavi. Osobe sa visokim skorovima su sentimentalne, srdačne, privržene, ali mogu biti i zavisne od drugih.

Perzistencija (Persistence – P) predstavlja istrajnost uprkos frustraciji i zamoru. U početku je smatrana komponentom zavisnosti od nagrade. Kasnije se pokazala nezavisna i izdvojena je kao posebna dimenzija. Marljivost, istrajnost, ambicioznost ponekad i iznad mogućnosti, upornost i perfekcija karakterišu osobe sa visokim skorovima na ovoj dimenziji.

Studije na blizancima su pokazale da su ove dimenzije nasledne u procentu od 50 do 65%. Iako su genetski nezavisne, ove dimenzije su funkcionalno povezane. Rezultat njihovih interakcija dovodi do pojave integralnih obrazaca ponašanja, tako da se način odgovora na kaznu, nagradu ili novinu razlikuje kod osoba sa podjednako razvijenom određenom dimenzijom i zavisi od izraženosti drugih dimenzija.

Dimenzije temperamenta	Funkcionalni sistem mozga	Osnovni neuro-modulator	Relevantni stimulus	Bihevioralni odgovor
POTRAGA ZA NOVIM - NS	aktivacija ponašanja	dopamin	pojava novog, izbegavanja monotonije	istraživačka potraga, apetitivni pristup
IZBEGAVANJE KAZNE - HA	inhibicija ponašanja	serotonin	uslovljeni signal za kaznu, frustraciju pojava novog	inhibicija, prekid ponašanja, pasivno izbegavanje
ZAVISNOST OD NAGRADE - RD	održavanje ponašanja	noradrenalin	uslovljeni signal za nagradu (socijalne stimulse) izbegavanje kazne	rezistentnost na inhibiciju ponašanja
PERZISTENCIJA P	istrajnost uprkos frustraciji i zamoru			

Tabela 1. Prikaz strukture temperamenta i njegovih fizioloških osnova

KARAKTER

Koncept karaktera (videti tabelu 2) razvijen je kao sinteza različitih teorijskih koncepta o kognitivnom i socijalnom razvoju, koncepta iz humanističke i transpersonalne psihologije i empirijskih podataka. Karakterne crte nastale su kroz procese socijalnog učenja, ali na naslednim temperamentalnim osnovama i razvijaju se kasnije. Njihov razvoj se zasniva na procesima kognitivnog učenja, pamćenja i konceptualnog mišljenja baziranih na različitim strukturama CNS-a. Sposobnost da se misli o odnosima selfa i drugih (self-objekt diferencijacija), koja se razvija do treće godine, predstavlja osnovu za razvoj karakternih crta kao internalizovane reprezentacije selfa i spoljnog sveta. Interakcija između self-koncepta i primarnih emocija generiše kompleksniji sistem sekundarnih emocija kao što su stid, ponos, empatija. Ove emocije povratno motivišu dalji

razvoj karaktera i optimiziraju individualnu adaptaciju. Može se reći da razvoj karaktera predstavlja nelinearna funkcija temperamenta, porodičnih i kulturoloških uticaja i slučajnih životnih okolnosti i događaja.

Tri dimenzije karaktera predstavljaju tri aspekta self-koncepta, odnosno osobe kao autonomne individue, kao integralnog dela društvene zajednice i kao integralnog dela univerzuma.

Samosmerenost (Self-directedness – SD) se odnosi na sposobnost individue da kontroliše, reguliše i prilagođava svoje ponašanje u skladu sa situacijom i ličnim ciljevima i vrednostima. Predstavlja sposobnost individue da sebe identifikuje kao integrisanu, svrhovitu, celovitu individuu nasuprot dezorganizovanom setu reaktivnih impulsa, da se oseća odgovornom za ono što misli i radi. Osoba koja ima visoke skorove na ovoj dimenziji je zrela, efikasna, dobro organizovana, ima samopoštovanje, ali i spremnost da prizna svoje greške i prihvati sopstvena ograničenja bez narušenog samopoštovanja. Takva osoba oseća da njen život ima svrhu, teži ka ostvarenju svojih ciljeva, ima inicijativu da prevaziđe izazove.

Kooperativnost (Cooperativeness – C) je formulisana kao dimenzija na kojoj se individue razlikuju u odnosu na stepen identifikacije sa drugima i prihvatanja drugih ljudi. Ovakve osobe se obično opažaju kao prijatne i dobrodušne, tolerantne, sposobne za empatiju i pružanje pomoći drugima, saosećajne su, nasuprot nekooperativnim osobama koje su netolerantne, nezainteresovane za druge, sebične, hostile, nepredusretljive i osvetoljubive.

Dimenzije	Ponašanja	Self-koncept	Osećanja
SAMOUMERENOST - SD	regulacija prilagođavanja ponašanje u skladu sa situacijom i ličnim ciljevima i vrednostima (volja)	autonomna individua,	nada
KOOPERATIVNOST -C	stepen identifikacije sa drugima i prihvatanja drugih ljudi	integralni deo društva	saosećajnost milosrđe
SELF-TRANSCENDENCIJA-ST	spiritualnost i duhovni aspekti ličnosti.	integralni deo univerzuma	vera, stalozhenost

Tabela 2. Prikaz strukture karaktera i njegovih fizioloških osnova

Self-transcendencija (Self-transcendence – ST) se odnosi na karakterne crte povezane sa spiritualnošću i duhovnim aspektima ličnosti. Ova dimenzija je najčešće zanemarivana upitnicima ličnosti, ali ne i u humanističkoj i transpersonalnoj psihologiji. Dimenzija ST se odnosi na doživljaj širenja individualnog selfa, tako da osoba doživljava sebe kao neodvojivi, integralni deo sveta, spo-

sobna je za samozaborav, povremeno je potpuno obuzeta nekom idejom, koncentrisana na nešto tako da gubi osećaj za vreme, može imati povremeno osećaj prožetosti božanskim, imanentnim bićem koje je u svemu. Ova dispozicija se razvija u adolescenciji, a kasnije ponovo posle 40. godine, kada ljudi uglavnom počinju da prave životne bilanse između ispunjenja uobičajenih egzistencijalnih ciljeva vezanih za profesiju, porodicu i sl., i suočavanja sa pitanjima smrti, prolaznosti, sudbine i slično.

ANALIZA MODELA

Psihobiološki model prolazio je brojne empirijske provere širom sveta⁵⁷, kao i u našoj sredini^{58 59 60}. Na osnovu rezultata ovih studija, model je pretrpeo neke modifikacije, kao i sam upitnik ličnosti TCI koji meri pretpostavljene teorijske konstrukte. Zaključci ovih istraživanja potvrđuju osnovne postavke modela, ali istovremeno ukazuju i na izvesne slabosti i nedorečenosti modela. Stoga je osnovni cilj ovog rada kritičko preispitivanje aktuelnog statusa modela, kako bi se odredili dalji pravci za njegovo unapređenje. Takođe, cilj rada je da se istakne značajan potencijal za primenu ovog modela u psihološkoj praksi u okviru kliničkog i socijalnog rada. Oslanjajući se na prethodna pozitivna iskustva primene modela u kliničkoj praksi psihološke procene ličnosti i njenih aberacija, a koja su potvrđena i u našoj sredini, biće prikazana mogućnost praktične primene u oblasti socijalnog rada.

Značaj psihobiološkog modela ličnosti je u njegovoj zasnovanosti na biološkim (genetskim, strukturalnim i fiziološkim) osnovama strukture ličnosti i pokušaju objedinjenja različitih teorijskih perspektiva (bioloških, psiholoških i socijalnih), što dovodi do važnih praktičnih implikacija, npr. na psihofarmakologiju, i široke primenljivosti. S druge strane, s obzirom na empirijski potvrđen diferencijalno dijagnostički potencijal upitnika u razlikovanju poremećaja ličnosti, značaj modela se ogleda i u njegovom aktuelnom uticaju na novu DSM-V

57 Claude Robert Cloninger, Thomas Przybeck, Dragan Svrakic, Richard Wetzel, "The Temperament and Character Inventory - revisited (for evaluation purpose only)", Washington University, StLois.

58 Tamara Džamonja Ignjatović, *Psihodijagnostika i savremeni modeli ličnosti*, Dissertatio, Zadužbina Andrejević, Beograd, 1999.

59 Tamara Džamonja Ignjatović, Dragan Svrakić, „Western Personality Models Applied in Eastern Europe: Yugoslav Data“, *Comprehensive Psychiatry*, vol. 44, pp. 51–59.

60 Tamara Džamonja Ignjatović, Dragan Svrakić, Nenad Svrakić, Mirjana Divac Jovanović, Robert Cloninger Claude, „Cross-cultural validation of the revised Temperament and Character Inventory: Serbian data“, *Comprehensive Psychiatry*, vol. 51, pp. 649–655.

klasifikaciju poremećaja ličnosti, koja se zasniva na osnovnim dimenzijama ličnosti kako su postulirane u ovom modelu.

Pored ovih značajnih konceptualnih i praktičnih prednosti, rezultati istraživanja⁶¹ ukazali su na potrebu unapređenja sadržaja i strukture nekih dimenzija ličnosti, kao i metrijskih karakteristika upitnika. Zato će naša analiza biti usmerena na neke izvore problema koji leže upravo u konceptualnim, metodološkim i psihometrijskim aspektima modela.

Analiza je strukturisana od opšteg nivoa ka specifičnom, polazeći od:

- podele ličnosti na temperament i karakter,
- postuliranja sedam dimenzija ličnosti,
- analize užih dimenzija ličnosti,
- analiza ajtema upitnika.

Svaki nivo analize modela obuhvataće razmatranja i sa konceptualnog i sa empirijskog aspekta.

PODELA LIČNOSTI NA TEMPERAMENT I KARAKTER

Podela na dve međuzavisne, ali različite skupine svojstava odgovara neposrednom ljudskom iskustvu uobličenom kroz svakodnevni jezik („buran temperament“, „čvrst karakter“ i sl.), kao i kroz mnoge psihološke teorije. Koncept temperamenta zasniva se na ideji da postoje biološki faktori koji su u osnovi psiholoških karakteristika osobe. Ova ideja prisutna je u teorijama još od Hipokrata i Galena, preko Pavlova, koji uočava individualne razlike u brzini i tačnosti kojom dolazi do razvoja klasičnog uslovljavanja usled razlika u procesima ekscitacije i inhibicije CNS-a, pa do Olporta⁶², koji temperament definiše kao nasleđenu „emocionalnu prirodu“ individue koja uključuje brzinu reagovanja i tipično raspoloženje. Ajzenk⁶³ takođe temperament shvata kao manje ili više stabilan i trajan sistem afektivnog ponašanja, oko čega se slažu i drugi autori. Bas i Plomin⁶⁴ smatraju da su dimenzije temperamenta određene urođenim

61 Richard F. Farmer and Lewis R. Goldberg, "A Psychometric Evaluation of the Revised Temperament and Character Inventory (TCI-R) and the TCI-140", *Psychological Assessment*, Vol. 20, No. 3, pp. 281-291.

62 Gordon Allport, "The functional autonomy of motives", *American Journal of Psychology*, vol. 50, pp. 141-156.

63 Hans Eysenck, „Biological Dimensions of Personality“, u: Pervin Lawrence (ur.), *Handbook of personality, Theory and Research*, New York, London: The Guilford Press, 1990.

64 Arnold Buss, Robert Plomin, *Temperament: Early developing personality traits*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1984.

faktorima i da se manifestuju rano u životu kroz emocionalnost (tendencija da se bude afektivno angažovan i sposobnost doživljavanja negativnih emocija), aktivitet (snaga i brzina pokreta) i socijabilnost (tendencija povezivanja, odnosi sa ljudima i traganje za nagradama). Rothbart⁶⁵ temperament shvata kao urođenu biološku tendenciju za određena emotivna stanja, ali i njihovu kontrolu. On razlikuje dve crte temperamenta: reaktivnost (lakoća kojom se pobuđuju motorički, afektivni, autonomni i endokrini sistem) i samoregulacija (proces pažnje i ponašanja koji služe prilagođavanju i anticipaciji negativnih stimulusa).

S druge strane, karakter predstavlja stečenu osnovu socijalnog ponašanja, koja obuhvata voljne i moralne aspekte ponašanja koji se manifestuju u odnosu prema sebi, drugim ljudima i radu, o čemu govore brojne karakterne tipologije, počevši još od Teofrasta, pa do Frojda, Froma, Hornaj i drugih.

Iako teorijski postulati govore o dva odvojena aspekta ličnosti, empirijski rezultati, pretežno zasnovani na faktorskoj analizi, bavili su se utvrđivanjem broja dimenzija ličnosti, ne odvajajući ih na one koje pripadaju jednom ili drugom domenu. Zapravo, kako faktorska analiza traga za latentnim strukturama koje su u osnovi manifestnih ponašanja, ove strukture reprezentuju fenotipske manifestacije interaktivnog dejstva genotipa i sredinskih uticaja. Teoretičari individualnih razlika najčešće polaze od ovih struktura i nastoje da utvrde stepen naslednosti određene dimenzije, odnosno stepen stečenosti, stepen uticaja sredinskih faktora na razvoj date dimenzije. Za razliku od njih, Klonindžer polazi od stanovišta da su primarna temperamentalna svojstva određena genetskim faktorima, koji determinišu nezavisne sisteme mozga za automatska ponašanja aktivacije, održavanja ili inhibicije. Iz ovih svojstava putem socijalizacije, u interakciji genetski određenih predispozicija i sredine, izdvajaju se tri karakterne dimenzije koje regulišu ponašanja u odnosu prema sebi, drugim ljudima, kao i prema duhovnim aspektima života. Kako Klonindžer ova dva skupa dimenzija ne posmatra kao karakteristike jednog prostora, već međusobno povezane karakteristike, pri čemu iz dimenzija temperamenta „izrastaju“ dimenzije karaktera, zajednički prostor dimenzija temperamenta i karaktera nije adekvatno analizirati linearnim modelima, pa samim tim ni faktorskom analizom. Zato se, u slučaju da se faktorska analiza primeni na svih sedam dimenzija ličnosti, one ne mogu ovom metodom izdvojiti.⁶⁶

Klonindžer u tom smislu smatra da je neprihvatljivo da fenotipske varijacije dobijene faktorskom analizom, koje su produkt genetskih i sredinskih

65 Mary Rothbart, "Temperament and development", u: Geldolph Kohnstamm, John Bates, Mary Rothbart (ur.), *Temperament in childhood*, New York, Wiley, 1989.

66 Tamara Džamonja Ignjatović, Goran Knežević, „Psihobiološki model temperamenta i karaktera – validacija i kros-kulturalna komparacija“, *Psihologija*, 38 (3), pp. 295–311.

uticaja, izjednači sa latentnom strukturom ličnosti pozivajući se na argumentaciju Greja⁶⁷. Naime, prema ovom autoru, Ekstraverzija je genetski heterogena i sastoji se od dva genetski nezavisna faktora – impulsivnosti i socijabilnosti, ali se pojavljuje kao jedan faktor usled zajedničkog sredinskog uticaja. S druge strane, dva fenotipski, odnosno faktorski nezavisna faktora – Neuroticizam i Introverzija se istovremeno snižavaju pod dejstvom anksiolitika, što ukazuje na njihovu zajedničku biološku osnovu.

Klonindžer zato predlaže da se ova dva domena ličnosti, temperament i karakter⁶⁸, ispituju odvojeno postojećim linearnim modelima, kada se dobijaju relativno nezavisna četiri faktora unutar temperamenta, odnosno tri faktora unutar karaktera. Konačno, on preporučuje primenu nelinearnih statističkih metoda za proučavanje interakcije *temperamentalnih i karakternih svojstava*.

ANALIZA NA NIVOU POJEDINAČNIH DIMENZIJA LIČNOSTI

Odvojene dimenzije temperamenta, kako je prethodno rečeno, zasnivaju se na različitim biološkim osnovama funkcionalne organizacije CNS-a, koje regulišu ponašanje kao odgovor na stimulse nagrade, kazne/opasnosti i novine iz sredine, i genetski su homogene i nezavisne, ali funkcionalno povezane. Empirijski je dokazano da specifični sklopovi ovih dimenzija određuju tip ličnosti i poremećaja ličnosti. Ovo podržava povezivanje biološke i psihološke ravni, kao i teorija ličnosti i poremećaja ličnosti pod jedan obuhvatan model, koji podržava model dimenzionalne klasifikacije poremećaja ličnosti, nasuprot aktuelnom kategorijalnom pristupu, predstavlja najvažniji doprinos Klonindžerovog Psihobiološkog modela ličnosti.

Međutim, tu se pojavljuju i izvesni problemi doslednosti modela, prvenstveno u specifikaciji i diferenciranju dimenzija temperamenta. Kod dimenzije Izbegavanje štete (HA), pozitivan pol, koji definiše izbegavanje novog i nepoznatog, konceptualno je sličan negativnom polu Potrage za novinama (NS) koji takođe definiše izbegavanja novih situacija. O tome svedoče i umerene negativne korelacije ove dve dimenzije ($r = -.27$). Ovaj problem bi se mogao prevazići jasnijom konceptualizacijom ovih konstrukata i njihovom boljom operacionalizacijom na nivou ajtema, koji bi trebalo da razlikuju izbegavanje novih situacija

67 Claude Robert Cloninger, Dragan Svrakic, "Differentiating Normal and Deviant Personality by Seven-Factor Personality Model", u: Stephen Strack & Maurice Lorr, (ur.) *Differentiating Normal and Deviant Personality*, New York, Springer Publishing Com, 1994.

68 Robert C. Cloninger, "The Psychobiological Theory of Temperament and Character: Comment on Farmer and Goldberg (2008)", *Psychological Assessment*, Vol. 20, No. 3, pp. 292–299.

kao posledicu anksioznosti pred novim i nepoznatim (visoki skorovi na HA) od izbegavanja situacija usled nezainteresovanosti za novo (niski skorovi NS).

Drugi problem predstavlja konceptualna nehomogenost Potrage za novinama koja objedinjuje impulsivnost i istraživačku radoznalost u jednu dimenziju. Ovome protivreče podaci faktorske analize kojom se ekstrahuju dva faktora, a koji imaju i različitu strukturu korelacija sa drugim dimenzijama modela. Isto tako, prvi faktor, impulsivnost, uspešno predviđa poremećaje ponašanja i antisocijalnu adaptaciju, dok istraživačka radoznalost karakteriše otvorenost za nova iskustva i saznanja i povezana je sa stvaralačkim mišljenjem i kreativnošću.

Treći problem je dimenzija Zavisnost od nagrade (RD) iz koje je naknadno izvedena dimenzija Perzistencije (P). Prvobitno definisanje ponašanja u sklopu RD dimenzije kao istrajnosti, uprkos zamoru ili frustraciji, i održavanje ponašanja kao odgovor na signale nagrade gotovo u potpunosti preuzima dimenzija Perzistencije. Šta preostaje kao sadržaj Zavisnosti od nagrade? Svakako tu pripadaju oni aspekti RD koji opisuju emocionalnu privrženost, pa bi konceptualno razgraničenje ove dve dimenzije, u odnosu na reakcije na signale nagrade, moglo da bude razgraničenje emocionalne nagrade (ljubav, privrženost) kod RD u odnosu na nagradu u smislu priznanja i postignuća na osnovu uloženog truda i istrajnosti. Međutim, na taj način dolazimo do novog (možda i najvećeg) problema u sklopu ovog modela, a to je pitanje da li tako definisana Perzistencija uopšte pripada domenu temperamenta ili su ambicije, istrajnost, upornost karakterne dimenzije, što verovatnije izgleda. Klonindžer nije dosledan ni u pogledu određenja neuromodulatora, niti funkcionalne organizacije CNS-a koji stoje u osnovi ove dimenzije.

Poslednja, mada ne i po značaju, nedoslednost u dimenzijama temperamenta odnosi se na definisanje primarnih emocija koje su povezane sa njima. Možemo se složiti da su strah (povezan sa HA) i bes (povezan sa NS) svakako primarne i adaptivno najznačajnije emocije. Ljubav, koja je u osnovi RD, svakako predstavlja složeno osećanje, ali bi privrženost, kao biološki adaptabilno afektivno vezivanje bolje odgovaralo konceptu ove dimenzije, što uostalom i sam Klonindžer spominje, ali samo kao jedan od aspekata Zavisnosti od nagrade. Međutim, svakako se ne možemo složiti sa određenjem ambicije kao osećanja, a još manje primarnog afekta povezanog sa Perzistencijom, koja predstavlja zapravo konativno svojstvo u osnovi individualnih razlika.

Uvođenje karakternih dimenzija u prvobitno trodimenzionalni model ličnosti predstavlja njegovo značajno konceptualno i praktično unapređenje. Slične dimenzije, samo pod drugim nazivom, javljaju se u drugim modelima. Kako cilj

rada nije komparativna analiza Klonindžerovog modela sa drugim teorijama, što je uostalom već ranije prikazano u drugim radovima⁶⁹, zadržaćemo se samo na konceptualnoj analizi unutar samog modela. Samodirektivnost (SD) i Kooperativnost (C) su dobro utemeljeni koncepti koji dobijaju značajnu empirijsku potvrdu, a imaju i značajnu dijagnostičku ulogu u diferenciranju poremećaja ličnosti od „normalnih“ osoba. Ujedno, ove dve dimenzije imaju visoke interkorelacije ($r = .40$), što je odraz interakcije samopouzdanosti (SD) i saradnje sa drugima (C), koju obično ometa nisko vrednovanje Selfa.

U sklopu modela karaktera, najveći problem predstavlja dimenzija Self transcendencije. Iako je Klonindžer nastojao da u svom modelu obuhvati i transpersonalne karakteristike koje su zanemarene u dotadašnjim faktorskim teorijama i sreću se u okviru humanističke orijentacije i transpersonalne psihologije, javlja se problem nivoa obuhvatnosti, kao i operacionalizacije spiritualnosti. Naime, problematično je stavljanje u istu ravan Self transcendencije kao univerzalne dimenzije individualnih razlika i Potrage za novinama i Izbegavanja štete, koje su visokopovezane sa opštepotvrđenim obuhvatnim dimenzijama Neuroticizma i Ekstraverzije. Drugi problem je sadržajna operacionalizacija konstrukta, kao i njegova praktična upotreba u dijagnostičkoj praksi. Naime, ajtemi koji definišu ovu skalu imaju više karakteristike magijskog mišljenja i sklonosti ne-uobičajenim verovanjima, nego što predstavljaju duhovne, transpersonalne karakteristike ličnosti. Praktična implikacija ovoga ogleada je u sposobnosti skale da diferencira osobe sa psihotičnim karakteristikama i poremećaje ličnosti iz klastera A („Čudaka“)⁷⁰, što je sasvim suprotno nameri autora da ova dimenzija pokaže najviši stadijum zrelosti ličnosti. Čini se da je i sam autor bio više sklon da se bavi daljim razvojem svoje teorije u pravcu spiritualnih koncepata, nego što je bio spreman da se pozabavi nužnim modifikacijama svog modela. Konačno, samo određenje „emocija“, koje su povezane sa dimenzijama karaktera, nada (SD), milosrđe (C) i vera i staloznost (ST), deluje nategnuto i neuverljivo, a njihovo određenje svakako ne spada u afektivnu sferu ličnosti.

ANALIZA ASPEKATA OSNOVNIH SEDAM DIMENZIJA

Svaka dimenzija je podeljena na nekoliko užih crta ličnosti. Njihov broj unutar dimenzija je nejednak, a može se reći i arbitraran. Veći problem od njihovog broja predstavlja njihovo konceptualno određenje (teškoće razlikovanja

69 Tamara Džamonja Ignjatović, *Psihodijagnostička procena ličnosti u okviru savremenih modela i DSM-IV klasifikacije poremećaja*, Filozofski fakultet, Beograd, 1997.

70 Tamara Džamonja Ignjatović, *Psihodijagnostika i savremeni modeli ličnosti*, Beograd: Biblioteka Dissertatio, Zadužbina Andrejević, 1999.

„spremnosti za ulaganje napora“ od aspekta „naporan rad“), neujednačena obuhvatnost (npr. „istraživačka radoznalost“ i „ekstravagancija“). Takođe, nejasna je pripadnost određenoj dimenziji („sentimentalnost“ pripada RD, dok „saosećajnost“ pripada C), što se jasno uočava na nivou empirijskih podataka faktorske analize koja pokazuje da navedeni aspekti često ne pripadaju teorijski pretpostavljenim dimenzijama. Još jedan problem je i neadekvatno određenje suprotnih polova uži aspekata koji nisu opozitni, već kvalitativno različiti (npr. „perfekcionizam“ vs. „pragmatizam“ u okviru P ili „ekstravagancija“ vs. „uzdržanost“ unutar NS). Svi ovi problemi imali su za posledicu i nisku pouzdanost većeg broja supskala (oko 20% supskala ima manju pouzdanost od .70). Neujednačena pouzdanost (interna konzistentnost) supskala povezana je i sa nejednakim, a često i malim brojem ajtema unutar njih.

ANALIZA NA NIVOU AJTEMA

Ne zadržavajući se posebno na analizi ajtema, kojih u upitniku ima 240 i koji su nejednako raspoređeni unutar skala i supskala, ukratko treba pomenuti neke probleme i na ovom nivou, koji se kasnije odražava na empirijske rezultate i doprinose teškoćama provere konceptualne opravdanosti nekih aspekata modela. Naime, u upitniku nailazimo na primere nedovoljno precizno definisanih i nejasnih ajtema, a empirijska analiza ukazuje na niske korelacije ajtema sa skalama i supskalama koje treba da reprezentuju.

PRIMENA MODELA U PROCENI LIČNOSTI

Poseban značaj modela ogleda se u njegovoj praktičnoj primeni, koja je višestruko empirijski potvrđena. Jednu od najznačajnijih oblasti primene Psihobiološkog modela ličnosti predstavlja procena poremećaja ličnosti^{71 72 73}. Tipovi poremećaja ličnosti mogu se predstaviti kao ekstremno izražene dimenzije temperamenta, čijom se kombinacijom može dobiti osam profila koji korespondiraju sa tipologijom poremećaja ličnosti u DSM-IV klasifikaciji mentalnih

71 Robert C. Cloninger, Carmen Bayon, Dragan Svrakic, "Measurement of temperament and character in mood disorders: a model of fundamental states as personality types", *Journal of Affective Disorders*, vol. 51, pp. 21–32.

72 Dragan Svrakic, Cynthia Whitehead, Thomas Przybeck, Robert C. Cloninger, "Differential Diagnosis of Personality Disorder by the Seven factor Personality Inventory", *Archives of General Psychiatry*, vol. 50, pp. 991–999.

73 Dragan Svrakic, Robert Claude Cloninger, "Personality Disorder". In: Sadock Virginia, Sadock Benjamin, *Comprehensive Textbook of Psychiatry*, Williams and Wilkins, 2005.

poremećaja. Samo se shizotipalni i paranoidni poremećaji ličnosti ne uklapaju u potpunosti u model, jer uključuju i kognitivne poremećaje koji nisu obuhvaćeni ovim modelom. Osobe sa umereno izraženim dimenzijama mogu se fleksibilno adaptirati različitim situacijama, koje nekad zahtevaju veći ili manji stepen ispoljavanja neke crte. Očekivani adaptivni optimum je oko srednjih vrednosti. Ekstremno izražene crte temperamenta su manje fleksibilne, variraju u ispoljavanju oko ekstrema, što ih indirektno čini maladaptivnim. Međutim, zapaženo je da izražene dimenzije temperamenta mogu imati i osobe koje ne ispoljavaju karakteristike poremećaja ličnosti. Drugim rečima, iste crte temperamenta mogu biti adaptivne i maladaptivne, zavisno od situacionih okolnosti.

Ono što bitno razlikuje poremećaje ličnosti od onih koji to nisu jesu razlike na dimenzijama karaktera.⁷⁴ Niska Samousmerenost (SD) predstavlja osnovnu zajedničku karakteristiku svih poremećaja ličnosti, a istovremeno ih dobro diferencira od onih tzv. „normalnih“ osoba. Praktično, sve kategorije poremećaja ličnosti povezane su i sa nisko izraženom dimenzijom Kooperativnosti (C). Udruženost niskih skorova SD i C značajno povećava verovatnoću za poremećaj, dok povišenje skora na jednoj od ovih dimenzija kompenzatorno umanjuje rizik od poremećaja, ukoliko je druga dimenzija niska.

Dimenzija Samotranscendencije (ST) ne razlikuje poremećaje ličnosti od onih koji to nisu, mada ove osobe obično imaju i niske ST skorove. Visoka ST dimenzija je pokazatelj zrelosti, integriteta, samoaktualizacije, ali samo u sklopu visokih SD i C skorova, jer u sklopu ovih niskih skorova korelira čak sa psihičnim potencijalom gubitka granica Selfa.

Rezultati više istraživanja^{75 76} potvrđuju pretpostavku da su niski skorovi na dimenzijama karaktera sržne karakteristike poremećaja ličnosti, dok crte temperamenta razlikuju međusobno tipove poremećaja ličnosti. Klaster tzv. Dramatika (histrionični, granični, antisocijalni PL) karakterišu visoki skorovi na NS skali. Osobe iz klastera Anksioznih poremećaja (izbegavajući, opsesivni, zavisni PL) odlikuju se visokim skorovima na Izbegavanju kazne (HA), dok poremećaji ličnosti iz klastera Ekscentrika (shizoidni, paranoidni, shizotipalni PL) imaju izraženo niske skorove na Zavisnosti od nagrade. Rezultati ovih istraživanja

74 Robert C. Cloninger, Dragan Svrakic, "Integrative Psychobiological Approach to psychiatric Assessment and Treatment", *Psychiatry*, vol. 60, pp. 120–141.

75 Tamara Džamonja Ignjatović, Dragan Svrakic, Nenad Svrakic, Mirjana Divac Jovanovic, Robert Cloninger, "Cross Cultural Validation of the revised Temperament and Character Inventory (TCI R): Serbian Data", *Comprehensive Psychiatry*, vol. 51, pp. 649–655.

76 Robert Cloninger, Dragan Svrakic, "Differentiating Normal and Deviant Personality by Seven-Factor Personality Model", u: Strack Stephen, Lorr Maurice, (ur.), *Differentiating Normal and Deviant Personality*, New York, Springer Publishing Com, 1994.

potvrđuju da poremećaji definisani dimenzijama temperamenta i karaktera mogu predstavljati osnovu za patogenetski model poremećaja ličnosti.

ZAKLJUČCI

Psihobiološki model temperamenta i karaktera Roberta Klonindžera predstavlja savremenu teoriju ličnosti koja nastoji da objedini biološko i psihološko, kao i normalno i patološko, u jedinstveni konceptualni okvir. O značaju ovog modela svedoči nastojanje da se nova DSM klasifikacija poremećaja ličnosti zasnuje na dimenzionalnim osnovama koje ovaj model definišu. Ipak, uprkos svom uticaju, kritička analiza nekih teorijskih postulata ukazuje na neke teškoće i nedorečenosti sa kojima se model suočava.⁷⁷

Rezultati dosadašnjih empirijskih istraživanja ukazali su na potrebu unapređenja sadržaja i strukture nekih dimenzija ličnosti, kao i metrijskih karakteristika upitnika. To se odnosi na konceptualnu heterogenost Potrage za novinama, nepotpunost određenja Zavisnosti od nagrade nakon izdvajanja Perzistencije kao odvojene dimenzije, zatim operacionalizacije konstrukta Self transcencencije, s obzirom na karakteristike magijskog mišljenja koje preovlađuju nad transpersonalnim i duhovnim aspektima ličnosti. Takođe, uže crte ličnosti, koje definišu osnovne dimenzije relativno su arbitrarno određene i po broju i po svom sadržaju, dok su njihova psihometrijska svojstva, pre svega relijabilnost, ispod prihvatljivog nivoa. Konačno, empirijska analiza ukazuje na niske korelacije ajtema sa skalama i supskalama koje treba da reprezentuju, što zahteva reviziju sadržaja upitničkih stavki.

Pored brojnih nedostataka, polazne osnove za koncipiranje modela su dobro utemeljene i stoga su razlog za ulaganje napora ka korekcijama modela, a ne za njegovo odbacivanje, posebno kada se ima u vidu potencijal njegove praktične primene koja je višestruko potvrđena.

LITERATURA

Allport Gordon, "The functional autonomy of motives", *American Journal of Psychology*, vol. 50, pp. 141-156.

Buss Arnold, Plomin Robert, *Temperament: Early developing personality traits*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1984.

77 Richard F. Farmer and Lewis R. Goldberg, "Brain Modules, Personality Layers, Planes of Being, Spiral Structures and the Equally Implausible Distinction Between TCI-R "Temperament" and "Character" Scales: Reply to Cloninger (2008)", *Psychological Assessment*, Vol. 20, No. 3, pp. 300-304.

- Cloninger Claude Robert, Svrakic Dragan, Przybeck Thomas, "A Psychobiological Model of temperament and Character", *Archives of General Psychiatry*, vol. 50, pp. 975–990.
- Cloninger Claude Robert, Przybeck Thomas, Svrakic Dragan, Wetzel Richard, *The temperament and character inventory (TCI): A guide to its development and use*, St. Louis, MO: Center for Psychobiology of Personality, Washington University, 1994.
- Cloninger C.R, Svrakic DM., "Integrative Psychobiological Approach to psychiatric Assessment and Treatment", *Psychiatry*, 1997, 60, pp. 120–141.
- Cloninger Claude Robert, Svrakic Dragan, "Differentiating Normal and Deviant Personality by Seven-Factor Personality Model", u: Strack Stephen, Lorr Maurice (ur.), *Differentiating Normal and Deviant Personality*, New York, Springer Publishing Com, 1994.
- Cloninger Claude Robert, Bayon Carmen, Svrakic Dragan, "Measurement of temperament and character in mood disorders: a model of fundamental states as personality types", *Journal of Affective Disorders*, vol. 51, pp. 21–32.
- Cloninger Claude Robert, Przybeck Thomas, Svrakić Dragan, Wetzel Richard, "The Temperament and Character Inventory – revisited (for evaluation purpose only)", Washington University, St. Lois.
- Cloninger, C. Robert, "The Psychobiological Theory of Temperament and Character: Comment on Farmer and Goldberg (2008)", *Psychological Assessment 2008*, Vol. 20, No. 3, pp. 292–299.
- Džamonja Ignjatović Tamara, *Psihodijagnostička procena ličnosti u okviru savremenih modela i DSM-IV klasifikacije poremećaja*, Filozofski fakultet, Beograd, 1997.
- Džamonja Ignjatović Tamara, Svrakic Dragan, Svrakic Nenad, Divac Jovanovic Mirjana, Cloninger Robert, "Cross Cultural Validation of the revised Temperament and Character Inventory (TCI R): Serbian Data", *Comprehensive Psychiatry* 2010, 51, pp. 649–655.
- Džamonja Ignjatović Tamara, Knežević Goran, „Psihobiološki model temperamenta i karaktera – validacija i kros-kulturalna komparacija“, *Psihologija*, 2005, 38 (3), pp. 295–311.
- Džamonja Ignjatović Tamara, *Psihodijagnostika i savremeni modeli ličnosti*, Biblioteka Dissertatio, Zadužbina Andrejević, Beograd, 1999.
- Farmer F. Richard and Goldberg R. Lewis, "A Psychometric Evaluation of the Revised Temperament and Character Inventory (TCI-R) and the TCI-140", *Psychological Assessment*, 2008, Vol. 20, No. 3, pp. 281–291.
- Farmer F. Richard and Goldberg R. Lewis, "Brain Modules, Personality Layers, Planes of Being, Spiral Structures and the Equally Implausible Distinction Between TCI-R „Temperament“ and „Character“ Scales: Reply to Cloninger (2008)", *Psychological Assessment*, 2008, Vol. 20, No. 3, pp. 300–304.

Tamara Džamonja Ignjatović
Marko Milanović

Psychobiological Model of Personality – Critical Analyses and Application in Practice

Abstract

The Psychobiological model of temperament and character proposed by Robert Cloninger has been changed during last two decades according empirical findings and theoretical refinements. The model has had a great influence on the DSM classification of personality disorders. Despite that fact, there are still some unclear conceptual solutions and contradictory empirical data. This paper presents critical analyses of the basic theoretical assumptions and operationalization of the model. The authors discuss the results of structure analyses of the model and the psychometric evaluation of TCI-R inventory at levels of the two-part system of temperament and character; the seven basic dimension of personality; the inventory sub-scales; and the analysis of individual items.

Key words: Psychobiological model of personality, temperament, character, TCI-R.